

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ПРЕДСТАВНИКІВ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ І ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК НАУКИ Й ОСВІТИ У XVII – XVIII СТ.

Києво-Могилянська академія стала першим східноєвропейським осередком просвітництва і справила значний вплив на розвиток не лише вітчизняної, а й європейської науки. Свій початок академія веде від Київської братської школи. У 1588 році Київське братство звернулося до митрополита Ієремії з проханням перетворити школу при Богоявленській церкві на вище урядове училище. Цей навчальний заклад існував на кошти братства. В ньому вивчали грамоту, граматику, діалектику, риторику, філософію, поезію, історію.¹

У 1631 році архімандрит Києво-Печерської Лаври Петро Могила (1574-1647) заснував Лаврську школу, в якій налічувалося біля 100 чоловік. Серед наук, що вивчалися, були діалектика - “розумному в речах познання”, арифметика - “лічба”, астрономія - “біги небесні”, геометрія - “землі вимірювання”. Важливе місце відводилося філософії, яку викладав ректор І. Трофимович-Козловський.²

У 1632 році П. Могила на сеймі у Кракові відстояв право братств вільно розпоряджатися школами та семінаріями. У цьому ж році Лаврську школу було об’єднано з братським училищем і утворено Києво-Братське училище, яке у 1635 році перейменували в колегію, де учні вивчали мови та “сім вільних наук” (діалектику, арифметику, астрономію тощо) – класичні курси, слухачам яких в університетах Західної Європи присвоювали ступінь бакалавра.³

У Києво-Братській колегії було відкрито повний курс словесних, філософських та богословських наук, організовано бібліотеку та типографію.

У перші роки свого становлення Києво-Могилянська колегія (з 1701 року – академія) була відокремлена від суспільних проблем та потреб і була “схожа на самотній острів ерудитів серед буремних хвиль життя”.⁴ Визначалося це й тим, що основу навчання складала аристотелівська філософія, яка були значною мірою схоластична, поділялася на філософію розумову (логіку), природну (фізику) та метафізику. У другій частині вивчалися начало всіх речей, матерія та форма і їх перетворення, природа та властивості видимих предметів, життя речей як самих в

¹ Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем академиею.- К., 1856.- Ч. 1.- С. 3-15.

² Булгаков М. История Киевской Академии.- СПб, 1843.- С. 53.

³ Булгаков М. История Киевской Академии.- СПб, 1843.- С. 63.

⁴ Романець В.А. Історія психології епохи Просвітництва: Навч. посібник.- К.: Вища школа, 1993.- С. 376.

собі, так і поза собою, нескінчене в його якостях, простір, час, фізична пустота, закони загального руху. Метафізика розглядала існування можливого як результат філософствующого розуму. Філософські ідеї відповідали загальним настроям тогочасної європейської науки. Адже математична (піфагорійсько-платонівська), фізична (атомістична програма Демокріта), континуалістська (ідеї Арістотеля) наукові програми, які розвинулися в античні часи, домінували протягом XIII – XIV століть, були досить популярними ще й у XVI ст. на фоні підйому природничої думки та переходу знань з розряду мистецтва у науки про природу. У XVI – XVII ст. аристотелівські наукові програми починають витіснятися новими, що базувалися на передових світоглядних позиціях - формується нове поняття науки, відповідно до якого всі природні явища повністю визначаються механістичними законами (світ як нескінченна машина). Г.Галілей заклав основи експериментального природознавства, об'єднавши фізику як науку про рух реальних тіл з математикою – наукою про ідеальні об'єкти. У цей час розпочинається заміна важливих принципів наукового мислення. Разом з цим, навіть, засновники нової науки (І. Кеплер, М. Коперник, Г.Галілей, Р. Декарт, І. Ньютон) зберігали принципи паратетичної наукової програми.⁵

Зміни принципів наукового мислення відбувалися поступово. В академії схоластики використовувалася для обґрунтування православ'я та розробки його теологічної системи. Незважаючи на домінування схоластики, для свого часу Києво-Могилянська академія була справжнім осередком науки та культури і не поступалася кращим закордонним університетам та академіям. Поступово вчення Арістотеля звільнялися від теологічних догм епохою Відродження.⁶

Просвітницькі тенденції поступово впливали на зміст філософських курсів, які були ґрунтовними та досить об'ємними (так, наприклад, рукописний курс філософії, який читав у 1639-1640 рр. у Києво-Могилянській колегії І. Кононович-Горбацький, становить 474 сторінки і включає в себе діалектику та логіку). Академічні курси стають енциклопедіями філософських наук, утверджуючи принцип енциклопедизму, як один із способів відображення світу епохи Просвітництва.⁷

Для періоду розквіту академії (друга половина XVII ст.) характерне поступове відокремлення філософії від теології та зростання ролі пізнання природи.⁸

У XVIII ст. у курсах викладачів Києво-Могилянської академії з'являється орієнтація на вчення М. Коперника, Г. Галілея, Р. Декарта.

⁵ Гайдено П.П. Эволюция понятия науки (XVII - XVIII вв.).- М.: Наука, 1987.- С. 1-12.

⁶ Хижняк З.И. Киево-Могилянская академия.- К.: Вища школа, 1988.- 268 с.

⁷ Романець В.А. Історія психології епохи Просвітництва: Навч. посібник.- К.: Вища школа, 1993.- С. 410.

⁸ Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем академиею.- К., 1856.- Ч. 1.- С. 280.

Посилення просвітницьких тенденцій виявилось, в першу чергу, у розширенні та поглибленні курсів фізики, а також формуванні відносно самостійних курсів психології.

Професор філософії Києво-Могилянської академії І. Гізель вважається першим викладачем власне фізики та елементів астрономії в академії. Його курс філософії "Opus totius philosophiae" (рукопис складає майже 700 сторінок), який читався у 1646-1647 роках, містив логіку, метафізику, фізику (під "фізику" відведено 337 сторінок).⁹

Хоча філософія Аристотеля й була, значною мірою схоластична, проте саме цей видатний античний мислитель піддав систематичному науковому дослідженню механічні процеси. Згідно нього фізика вивчала початок усіх речей, матерію, форму, видозмінення їх, властивості та природу видимих предметів, їх життя; простір, час, фізичну пустоту, закони загального руху. Метафізика складалася з роздумів про існування можливого, як наслідок філософствующого розуму. У філософських курсах того часу розглядається теорія дискретного руху і сам рух як такий.

Курси І. Кононовича-Горбацького та І. Гізеля стверджували ідею: природа не народжується і не зникає, тобто при переході з однієї форми в іншу матерія змінюється. Вчені академії, хоча і у необгрунтованому наближенні, підійшли до розуміння одного з основних законів розвитку нашого Всесвіту та перетворень у ньому - закону збереження. А також містили, хоча й елементарні, але вже об'єктивні знання з фізики та астрономії. Так І. Гізель пояснював студентам, що зорі світять своїм світлом, а планети відбитим.¹⁰

Із пізніших курсів філософії з розділом "фізика" до нас дійшов рукопис Іоасафа Кроковського, за яким він викладав філософію у 1686-1687 роках, "IN OCTO LIBROS ARISTOTELIS DEPHYSICO AVDITUQUAE STIONES. 1687". Найбільшою частиною цього курсу є фізика.¹¹

У 1691-1693 роках курс філософії, яка містила фізику, викладав Стефан Яворський, а в 1693-1697 рр. І. Кроковський читав лекції, в яких відтворював світобачення видатного мислителя Фоми Аквінського. Особливо важливим у схоластичних, аристотелівських курсах фізики є те, що у дискусіях прослідковуються елементи атомістики (вчення Демокріта) та ідеї Епікура.

Цікавими видаються погляди викладачів академії на природні явища та процеси. У розумінні викладачів філософії академії І. Гізеля та С. Яворського (середина XVII ст.) матерія - це природа - поняття багатозначне і чітко не

⁹ Петров Н.И. Описание рукописных собраний находящихся в Киеве. В 3 ч.- К., 1876.- Ч. 1.- С. 231..

¹⁰ Очерки истории отечественной астрономии: С древнейших времён до начала XX века / Гребеников Е.А., Огородников К.Ф., Климишин И.А. и др.- К.: Наукова думка, 1992.- С. 46-47.

¹¹ Булгаков М. История Киевской Академии.- СПб, 1843.- С. 67.

визначене. Це сутність кожної речі, це її творець, це все створене. Усе поділяється на ангельський світ, елементарний (з чотирьох елементів), мікрокосм (людина), макрокосм. Виникає поняття про *збереження природи*, а відповідно і матерії, хоча воно й ототожнюється із збереженням за допомогою вищої сили. Зауважимо, що ідея збереження набуває у філософії та фізиці Києво-Могилянської академії все більшого визнання. І. Гізель вважав, що всі явища у природі відбуваються відповідно до природної необхідності, а наслідки їх потрібно розглядати у світлі пояснення самої природи. Матерія і рух створені Вищою силою.¹² Пізніше Т. Прокопович розглядає природу як механізм, що має здатність самозбереження.

У подальших курсах філософії можна прослідкувати вплив картезіанства. Так, Г. Щербацький бачив основою матерії та руху Вищу силу, що створила певну кількість матерії і руху, щоб вона постійно зберігалась, не збільшуючись. При цьому міра руху в усій тілесній природі залишається незмінною, хоча різні частини матерії можуть мати різну кількість руху. Проблема матерії виступає принципом природних речей, першоматерія - основа природного тіла. Поступово приходиться розуміння нестворюваності, незнищуваності, активності матерії. Аристотелівська схоластика поступається механістичним концепціям, відповідно до яких матерія постає “певною субстанцією, протяжною, суцільною і непроникливою, позбавленою будь-якої чуттєвої форми. Вона є або потрійним елементом Декарта, або еталоном Демокріта і Гассенді, або ще чимось, чого ми поки що не встановили”, - так визначив матерію Г. Щербацький у 1751 році.¹³

У курсах Києво-Могилянської академії прослідковуються ідеї про єдність та однорідність матерії природних тіл, землі, неба. Відмінність у зовнішньому вигляді та формі пояснюється кількісним розподілом матерії та її формами, що змінюються поступово. Але всі тіла складаються з єдиної за видом матерії.

Викладачі академії визнавали нескінченну подільність тіл та нескінченну різноманітність речей у світі, нескінченну кількість зір на небі. Важливе місце відводилося проблемі з'ясування законів руху тіл, які можна досягнути лише завдяки ретельному спостереженню природних наслідків та довгих роздумів.¹⁴ Високо оцінюються відкриті Р. Декартом закони руху тіл та рух тіл під час зіткнення.

Теологічне розуміння руху поступається розумінню його як взаємного переміщення матеріальних тіл відповідно до встановлених законів, проступає необхідність введення кількісних характеристик матерії та руху. Рух небесних тіл уявлявся неперервним, навколо певних точок, які й самі рухаються навколо Землі, поступово стверджується відносність руху. Геліоцентричне вчення М. Коперника

¹² Історія філософії на Україні: В 3 т.- К.- Т. 2.- С. 282.

¹³ Там, само, С. 284.

¹⁴ Там само, С. 289.

вперше згадується І. Гізелем у 1645-1647 рр. Разом з цим студенти мали змогу ознайомитися з поглядами Г. Галілея, Тіхо Браге.

Таким чином, філософські, світоглядні погляди киевомогилянців були досить прогресивними і сприяли поширенню просвітництва та розвитку вітчизняних наук, як гуманітарних, так і природничих.

Відповідні настрої особливо яскраво виявилися в уявленнях, які стосувалися психології. У Києво-братській колегії психологія не викладалася як окремий предмет не вивчалася як окрема наука, а входила як відносно самостійна частина до курсів натуральної філософії або фізики. Особливо тісний зв'язок психології прослідковується з саме з фізикою, оскільки вона вивчала тіла, а психологія розглядалася як наука про “оживлення душою тіла” (за енциклопедією філософських наук Г. Кониського та інших викладачів академії).¹⁵

Курси філософії, в яких містилися елементи психологічного знання, викладали у 1639-1640 рр. професор філософії І. Кононович-Горбацький та у 1645-1647 рр. його учень І. Гізель. Одним з перших термін “психологія” використав у своїх лекціях з філософії, які традиційно мали назву “Психологія або трактат про душу”, С. Яворський (1699 р.).¹⁶

Хоча київські вчені опиралися на положення філософії Арістотеля, вони не поділяли думки про те, що основою психічного життя є серце, хоча й відводили йому надзвичайно важливе місце в організмі людини. Психічні функції пов'язували з діяльністю мозку, який сприймає зовнішній світ через органи зору, слуху, смаку, від яких по нервових каналах за допомогою спеціальної рідини передаються образи реальних предметів.¹⁷ Тобто намагалися пояснювати психічні процеси з точки зору гуморальної теорії. Мозок вважався основним органом чуттєвого пізнання навколишнього світу. Саме він здатний створювати цілісні синтетичні образи предметів, закріплювати та відновлювати образи предметів, які сприймалися раніше, створювати нові образи на основі сприйнятих та оцінювати корисність предметів.¹⁸

Важливе значення відводилося пам'яті, оскільки високо цінувалася здатність швидко запам'ятовувати навчальний матеріал. Пам'ять розглядалася як здатність відтворювати образи та сприймати об'єкти у співвіднесенні до їх минулого.

За Г. Сковородою пам'ять є образом дзеркала, вона пов'язана з духом, тоді як плоть – з відчуттям дотику.¹⁹

¹⁵ Романець В.А. Історія психології епохи Просвітництва: Навч. посібник.- К.: Вища школа, 1993.- С. 414.

¹⁶ Митюрів Б.Н. Развитие педагогической мысли на Украине в XVI-XVII вв.- К.: Рад. школа, 1968.- С. 75-78.

¹⁷ Там само, С.80.

¹⁸ Там само, С. 81.

¹⁹ Романець В.А. Історія психології епохи Просвітництва: Навч. посібник.- К.: Вища школа, 1993.- С. 479-480.

Так само із властивостей мозку впливала уява, як здатність створювати образи відсутніх предметів на основі отриманих раніше вражень. Причому, образи, подібні до існуючих, зумовлені фантазією, а нові образи – уявою. Розрізняли поняття сприйняття та мислення, вважаючи, що чуттєве пізнання лежить в основі інтелектуального мислення, оскільки почуття пізнає окремі якості, а інтелект – загальне.

Особлива увага приділялася розумним або вольовим прагненням людини та здатності ставити і досягати цілі.

Емоції вважали не самостійними психічними процесами, а виявом волі. Позитивні емоції викликаються корисними предметами та прагненнями людини отримати їх. Емоції виникають в серці.

Основою інтелектуальної діяльності, тобто мислення, вважали мовлення – основу внутрішнього мислення та спілкування між людьми.

І. Гізель виділяв чотири типи темпераменту, описуючи їх з точки зору гуморальної теорії: сангвінічний, холеричний, флегматичний, меланхолічний. Темперамент не є постійним, оскільки він залежить від складу рідини в організмі, яка залежить від харчування.

Під характером розуміли сукупність вищих психічних властивостей, які розвивають в процесі життєдіяльності. Характер можна розвивати, виробляючи навички поведінки, повторюючи ті чи інші дії.²⁰

Означені погляди на природу та зміст психічних процесів склали основу педагогічної системи, реалізованої в Києво-Могилянській академії.

Викладачі та вихованці академії схилилися до думки про необхідність поширення навчання та виховання серед широких прошарків населення, створення народних училищ з кваліфікованими педагогами.

С. Полоцький виступав проти теорії вроджених ідей і висловлювався за можливість та необхідність впливу на людину в ранній юності, вважаючи серце дитини воском, яке піддається впливу педагога: “Розуми отроків юних подібні несписаній скрижалі, на якій учитель коли щось хоче написати, то може: точно в юнацькому розумі відобразиться, що захочеш, або добро, або зло”.²¹

Разом з цим, важливе місце відводиться спадковості, яка хоча й не визначає повністю результат навчального процесу, що значною мірою залежить від виховання, але впливає на розвиток дитини.²²

Особливості навчання визначалися віковою періодизацією, близькою до античної, за якою виділялися сім періодів: немовля (до 7 років), отроча (до 14

²⁰ Митюрів Б.Н. Развитие педагогической мысли на Украине в XVI-XVII вв.- К.: Рад. школа, 1968.- С.86.

²¹ Там само, С. 107.

²² Там само, С. 110.

років), отрок (до 21 року), юнак (до 28 років), муж (до 35 років), середовіччя (до 42 років), стербль (до 49 років), старець (до 56 років), матерій.²³

Серед цих періодів найбільш прийнятними для навчання та виховання вважалися три перших. Перший період – моральне виховання (навчання добрих слів, правильних навичок); другий – практичне навчання (навчання корисному ремеслу та обмеження негативних впливів); третій – період розумового розвитку та громадянського виховання.

Використовувалася досить досконала групова, або класно-урочна система. Заняття розпочиналися одночасно для всіх учнів. Старші учні залучалися до педагогічної діяльності і допомагали вчителям (слухали домашні завдання молодших учнів, фіксували їх відповіді). Тому не дивно, що випускники колегії ставали або ж її викладачами, або викладачами та організаторами

У колегії були молодші, або нищі класи (аналогії, інфіми, граматики, синтаксими), учні яких “*sodales Minoris Congregationis*” вивчали читання, письмо, граматику, арифметику, музику; середні класи (піітики, риторики), де вивчали риторику; а також старші, або вищі класи (філософії, богословія), учні яких “*sodales Majoris Congregationis*” вивчали філософські та богословські науки, діалектику, геометрію, логіку, астрономію, фізику, метафізику, гомелектику.²⁴

У вищих класах вивчалися геометрія та астрономія, заняття проводилися у формі диспутів, на яких обговорювалися важливі проблеми, які досліджувалися у тогочасних європейських університетах.²⁵

Важливе значення відводилося пізнанню, основою якого С. Полоцький вважав відчуття, які проникають у свідомість людини через органи чуттів. І. Гізель вважав образи чуттєвого пізнання необхідною умовою виникнення чітких понять, дотримуючись положення, що в інтелекті немає нічого такого, чого б не було в почуттях (“*nihil est in intellectu, quod non fuit in sensu*”) (1645 р.), що відповідає поглядам Д. Локка (1690 р.) та тезі Я.А. Коменського “нічого не буває в свідомості, чого б раніше не було у відчуттях” (Велика дидактика, 1632 р.).²⁶

Виходячи з цього можна зауважити, що навчання в колегії відповідало високому для того часу дидактичному рівню.

З часом Києво-Могилянська академія почала дещо втрачати своє значення як потужного освітнього центру. У 1760 році Київський генерал-губернатор звернувся до Єлизавети II з проханням створити в Київській академії математичний та

²³ Там само, С. 111.

²⁴ Митюрів Б.Н. Развитие педагогической мысли на Украине в XVI-XVII вв.- К.: Рад. школа, 1968.- С. 135.

²⁵ Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем академиею.- К., 1856.- Ч. 1.- С. 156-195.

²⁶ Митюрів Б.Н. Развитие педагогической мысли на Украине в XVI-XVII вв.- К.: Рад. школа, 1968.- С. 120..

медичний факультети і перетворити цей навчальний заклад в університет. Проте це прохання залишилося без відповіді.²⁷

Проте в академії намагалися провести реформи. У 1752 році змінюються керівництва з філософії - система Арістотеля починає поступатися місцем філософії європейських шкіл. Із 1771 року змінюються програми з риторики та поезії, у 1784 році вводяться нові предмети (“науки”). У 1789-1790 рр. у Київській академії навчалися 1146 студентів, з яких близько 900 – діти священнослужителів.²⁸

Реформування навчального закладу завершилося у 1817 році, коли Петербурзька комісія вирішила на два роки припинити її діяльність і перетворити на семінарію. Певну роль у цьому процесі відіграли часті зміни ректорів тогочасної академії (реформування відбувалося, коли академія не мала ректора).²⁹

Таким чином, до початку ХХ ст. Києво-Могилянська академія була найбільшим і найпотужнішим вітчизняним вищим навчальним закладом, з якого вийшло багато талановитих мислителів, філософів та просвітителів. Академія стала яскравим науково-просвітницьким осередком і суттєво вплинула на поширення передових ідей та поглядів і сприяла розвитку науки та освіти.

²⁷ История Украинской ССР: В 10 т. - К.: Наука, 1983.- Т. 3.- С. 612.

²⁸ .Владимирский-Буданов М.Ф. История Императорского университета св. Владимира.- К.: Тип. унив. св. Владимира, 1984.- Т. 1.- С. 1-20.

²⁹ Титов Ф.И. Киевская академия в эпоху реформ (1796-1819 гг.). Вип. I.- К.: Тип. И.И.Чоколова, 1910.- С. 13-20.